

УДК 343.827

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.94>

ОСОБЛИВОСТІ ТА ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ПІДСТАВ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ УВ'ЯЗНЕНИХ

Бурдіна Т.В.,

викладачка вищої категорії
юридичного відділення

ВСП «Технологічний фаховий коледж

Національного університету «Львівська політехніка»,
аспірантка кафедри кримінального права і кримінології
факультету № 1 ІПФПНПЛьвівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-3734-6633

Бурдіна Т.В. Особливості та дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених.

До неповнолітніх засуджених заходи заохочення можуть застосовуватися за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах (абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВКУ). Однак, законодавець не дає визначення змісту більшості закріплених ним підстав застосування заходів заохочення, а тому у статті з'ясовано сутність й особливості кожної з них.

Автором проаналізовано відмінність таких підстав від підстав застосування заходів заохочення до повнолітніх засуджених, визначених в абз. 1 ч. 1 ст. 130 КВКУ.

У статті встановлено значення оцінного характеру підстав застосування заходів заохочення. Автором розкрито зміст термінів «сумлінна» і «активна».

Розглянуто трактування сутності аналізованих підстав в Методичних рекомендаціях ДДУПВП щодо організації роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, 2005 р., Методичних рекомендаціях ДДУПВП до складання характеристики на засуджених 2008 р., а також Методичних рекомендаціях з оцінки ступеня виправлення засуджених 1979 р.

У статті розкрито різноманітні погляди науковців щодо розуміння змісту і обсягу досліджуваних підстав застосування заходів заохочення. Відтак, автором з'ясовано критерії визначення наявності у поведінці засудженого ознак сумлінності та охарактеризовано сутність сумлінної поведінки засудженого, сумлінного ставлення його до праці та до навчання; а також виявлено особливості активної участі засуджених як у роботі самодіяльних організацій, так і у виховних заходах.

У статті констатовано необхідність більш чітко формалізувати зміст і обсяг підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх засуджених на законодавчому рівні. Автором запропоновано законодавчо розмежувати 5 видів таких підстав: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці; 3) сумлінне ставлення до навчання; 4) активна участь у роботі самодіяльних організацій; 5) активна участь у виховних заходах.

Ключові слова: заходи заохочення, підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх засуджених, сумлінна поведінка, сумлінне ставлення до праці, сумлінне ставлення до навчання, активна участь у роботі самодіяльних організацій, активна участь у виховних заходах.

Burdina T.V. Peculiarities and debatable aspects of the grounds for applying incentive measures to juvenile prisoners.

Incentive measures may be applied to juvenile convicts for conscientious behavior and attitude to work and education, active participation in the work of amateur organizations and educational activities (paragraph 1, part 1, article 144 of the Criminal Executive Code of Ukraine). However, the legislator does not define the content of most of the grounds for the application of incentive measures established by him, therefore the article clarifies the essence and peculiarities of each of them.

The author analyzed the difference between such reasons and the reasons for applying incentive measures to adult convicts, defined in paragraph 1, part 1, article 130 CECU.

The article establishes the meaning of the evaluative nature of the grounds for applying incentive measures. The author revealed the meaning of the terms "conscientious" and "active".

The author considered the interpretation of the essence of the analyzed grounds in

the Methodological recommendations of the State Department of Ukraine for Execution of Punishments regarding the organization of work related to the application of parole to persons deprived of their liberty by 2005, in the Methodological recommendations of the SDUEP for drawing up a characteristic of convicts by 2008 and in the Methodological recommendations for assessing the degree of correction of convicts by 1979.

The article reveals various views of scientists regarding the understanding of the content and scope of the researched grounds for the use of incentive measures. Therefore, the author clarified the criteria for determining the presence of signs of conscientiousness in the convict's behavior and characterized the essence of the conscientious behavior of the convict, his conscientious attitude to work and education; and features of active participation of convicts both in the work of amateur organizations and in educational activities were revealed.

The article states the need to more clearly formalize the content and scope of the grounds for applying incentive measures to juvenile convicts at the legislative level. The author proposed to legally distinguish 5 types of the following grounds: 1) conscientious behavior; 2) conscientious attitude to work; 3) conscientious attitude to education; 4) active participation in the work of amateur organizations; 5) active participation in educational activities.

Key words: incentive measures, grounds for applying incentive measures to juvenile convicts, conscientious behavior, conscientious attitude to work, conscientious attitude to education, active participation in the work of amateur organizations, active participation in educational activities.

Постановка проблеми. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені в абз. 1 ч. 1 ст. 144 Кримінально-виконавчого кодексу України (надалі – КВКУ). Однак, законодавець не дає визначення змісту більшості закріплених ним підстав. Притому реальною підставою застосування заходів заохочення є не сама поведінка засудженого, а оцінка її представником адміністрації колонії, що, очевидно, може породжувати суб'єктивізм.

Тому **метою статті** є дослідити певні особливості та деякі дискусійні аспекти підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених.

Стан опрацювання проблематики. Низка українських науковців, а саме К.А. Автухов, О.А. Гритенко, О.В. Дашенко, В.В. Карелін, О.Г. Колб, Н.В. Коломієць, І.С. Михалко, О.І. Опанасенков, Є.О. Письменський,

А.Х. Степанюк, О.В. Таволжанський, О.В. Ус, Н.Б. Хлистова, П.В. Хряпінський, І.С. Яковець, З.В. Яремко та ін., вивчали підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, звертаючи увагу на окремі проблемні питання. Вони висловлювали різноманітні міркування щодо розуміння сутності й обсягу змісту тієї чи іншої підстави, проте комплексного дослідження таких підстав в українській науці кримінально-виконавчого права не здійснено, а тому наша стаття присвячена всебічному опрацюванню цієї проблематики.

Виклад основного матеріалу. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі, закріплені в абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВКУ. А саме, законодавець передбачає, що до неповнолітніх засуджених заходи заохочення можуть застосовуватися за сумлінну поведінку і ставлення до праці та навчання, активну участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах (абз. 1 ч. 1 ст. 144) [1].

З огляду на зазначене, звернемо увагу, що за загальним правилом, тобто до повнолітніх осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, заходи заохочення можуть застосовуватися за виконання покладених обов'язків та додержання правил поведінки, встановлених названим Кодексом та правилами внутрішнього розпорядку колонії, дотримання правил трудового розпорядку та вимог безпеки праці (абз. 1 ч. 1 ст. 130). Відтак, насамперед вважаємо за необхідне з'ясувати причину такого розрізнення підстав законодавцем, а також сутність й особливості кожної із перерахованих підстав застосування заходів заохочення.

Як підкреслено вище, сам законодавець не дає визначення змісту більшості закріплених ним підстав. Більше того, теоретики кримінально-виконавчого права не надають майже жодних роз'яснень щодо групи підстав, передбаченої абз. 1 ч. 1 ст. 130 КВКУ, що частково можна пояснити тим, що ця категорія підстав була встановлена не так давно внаслідок внесення змін до Кодексу за Законом України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII [2], а відтак наразі ще відсутні достатні теоретичні напрацювання з цього питання; натомість детальну увагу науковці приділяють групі підстав, встановлених в абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВКУ, які до прийняття вказаного Закону були визначені в абз. 1 ч. 1 ст. 130, за винятком положення про активну участь у виховних заходах. Звернемо увагу, що групу підстав застосування заходів заохочення, передбачену на сьогодні в абз. 1 ч. 1 ст. 130 КВКУ, ще раніше пропонували законодавчо закріпити В.В. Карелін, І.С. Яковець і К.А. Автухов [3, с. 153, 205]. Проте ми погоджуємося із

обґрунтуванням З.В. Яремко, яка їхню позицію вважає невиправданою, наголошуючи, що відтак засуджені заохочуватимуться за поведінку, яка безумовно має відповідати ч. 3 ст. 107 КВКУ, котра встановлює, що засуджені зобов'язані, зокрема: дотримуватися норм, які визначають порядок і умови відбування покарання, розпорядок дня колонії (абз. 2 ч. 3); виконувати встановлені законодавством вимоги персоналу колонії (абз. 4 ч. 3); дотримуватися вимог безпеки праці (абз. 7 ч. 3). Тобто така поведінка є обов'язком кожного засудженого і, по суті, не може бути оцінена ні позитивно, ні негативно, на відміну від категорії підстав застосування заходів заохочення, встановленої в абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВКУ, згідно з якими поведінка засудженого має вирізнятися як позитивна, порівняно зі звичайним дотриманням режиму і правилами відбування покарання у вигляді позбавлення волі [4, с. 95].

Щоправда, стосовно такого твердження вченої науковці висловлюють протилежні міркування. Так, І.С. Михалко акцентує, що у кримінально-виконавчому праві підставою для застосування заохочень до засуджених, як правило, виступає не «надвиконання чи перевиконання», а звичайна добровільна правослухняна поведінка, яка не перевищує загальних вимог. Вірогідно, у практиці виконання покарань можливі випадки позитивних вчинків засуджених, наприклад, запобігання засудженим пожежі чи нападу на співробітника колонії, які заслуговують заохочення, але, зазвичай, такі підстави застосування цих заходів трапляються дуже рідко [5, с. 117]. Натомість, Н.В. Коломієць, вважаючи правомірну поведінку такою, котра пов'язана з виконанням суб'єктом правових відносин своїх юридичних обов'язків або з досягненням ним загальноновизнаного корисного результату, стверджує про її рівнозначність сумлінній поведінці, ототожнюючи цих два поняття [6, с. 28]. Відтак, саме правомірну поведінку як показник процесу виправлення засудженого дослідниця визнає першочерговою підставою для застосування заходів заохочення [6, с. 29; 7, с. 24]. Притому, вчена наголошує, що зовнішній вияв такої поведінки полягає саме у «понадвиконанні» особою своїх юридичних обов'язків, що, беззаперечно, є більш позитивним, ніж просте виконання таких обов'язків [6, с. 28]. Поза тим, зазначені вище переконання З.В. Яремко підтримує й інша дослідниця О.А. Гритенко, обґрунтовуючи, що нова група підстав, закріплених в абз. 1 ч. 1 ст. 130 КВКУ, навпаки, сприятиме поширенню сфери та меж суб'єктивного розсуду адміністрації установ виконання покарань у прийнятті рішення щодо застосування заходів заохочення та ускладнюватиме визначення мінімально допустимого у поведінці засудженого, оскільки

підзаконні нормативно-правові акти (Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань), поглиблюючи та роз'яснюючи зміст названого Кодексу, містять перелік деяких додаткових вимог до поведінки та обов'язків засудженого. А крім того, аналізоване законодавче формулювання більшою мірою належить до оцінних понять у частині вимоги не просто оцінити ставлення до праці, а визначити співвідношення цієї поведінки з категорією безпеки праці [8, с. 318, 326].

Нам видається дивною і необґрунтованою позиція законодавця, який за Закон України від 06.09.2016 р. № 1487-VIII [2] змінив підстави застосування заходів заохочення до повнолітніх ув'язнених (абз. 1 ч. 1 ст. 130) не те, щоб на більш м'якші, а фактично на такі, які не свідчать про позитивну поведінку засудженого чи якісь його заслуги, а становлять насправді обов'язок належної поведінки та формальні, звичайні вимоги щодо дотримання режиму і правил відбування покарання у вигляді позбавлення волі. А, натомість, для неповнолітніх ув'язнених він зберіг значно суворіші підстави застосування заходів заохочення (абз. 1 ч. 1 ст. 144), котрі вимагають зразкової поведінки. Відтак, ми наполягаємо, щоб на повнолітніх засуджених поширювалися аналогічні підстави, котрі є свідченням справді сумлінності ув'язненого.

Зупинимось детальніше на розгляді підстав, передбачених абз. 1 ч. 1 ст. 144 КВКУ. Законодавець розрізняє такі підстави: 1) сумлінна поведінка та ставлення до праці і навчання; 2) активна участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, притому не даючи роз'яснення про ступінь, вид, зміст і обсяг такої сумлінної поведінки, сумлінного ставлення до праці і навчання, вказаної активної участі. Визначальним при цьому є те, що реальною підставою застосування заходів заохочення є не сама поведінка засудженого, а оцінка (точніше, результат оцінки) її правозастосувачем – представником адміністрації колонії [3, с. 146], на що прямо вказує законодавець, зазначаючи, що заходи заохочення застосовуються на основі об'єктивної оцінки додержання засудженими правил поведінки (ч. 1 ст. 131 КВКУ). Таке, безперечно, може породжувати суб'єктивізм, на що звертають увагу низка науковців, пропонуючи зробити підстави застосування заохочень чітко формалізованими і конкретно визначеними [3, с. 146; 9, с. 70; 10, с. 21].

Наголосимо, що адміністрація установ виконання покарань, вивчаючи особистість засудженого та оцінюючи його поведінку, ставлення до праці і навчання, а також участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, повинна застосовувати певну систему критеріїв, на підставі яких вона має об'єктивно встано-

вити наявність або відсутність сумлінності його поведінки і ставлення до праці й навчання, та активність його участі у самодіяльних організаціях і виховних заходах [11, с. 58]. Оцінка поведінки особи є відображенням аксіологічних поглядів у кримінально-виконавчому праві та інших галузях права, на основі яких пізнання спрямованості особистості засудженого ґрунтується на системі соціально значущих цінностей, тобто на певній сукупності критеріїв як засобу, мірила, підстави оцінки [3, с. 147]. Як зазначає правознавець Ю.О. Демидов, оцінка – це реакція суб'єкта на ціннісні відносини [12, с. 14]. Відтак, слушним видається твердження українських теоретиків кримінально-виконавчого права В.В. Кареліна, І.С. Яковець, К.А. Автухова і О.В. Таволжанського, що основу процесу оцінки поведінки засудженого з метою застосування заходів заохочення як певної логічної операції становить аксіологічна інтерпретація явищ, подій чи дій. Тому використання у ході такої оцінки системи завчасно визначених критеріїв є ціннісним ставленням відповідного суб'єкта оцінювання до поведінки засудженого, а сама оцінка, з філософської точки зору, є відображенням аксіологічного підходу до проблеми підстав застосування заохочень. Отже, ціннісне (аксіологічне) ставлення до проблеми оцінки поведінки засудженого має опиратися не на інтуїтивне та виключно суб'єктивне ставлення суб'єкта оцінювання до критеріїв такої оцінки, а на об'єктивне, всебічне та повне знання їхнього змісту [3, с. 148; 13, с. 129]. Отож оцінний характер розглядуваних підстав застосування заохочення зумовлює необхідність їхнього більш детального аналізу.

Юридичне значення для встановлення чіткої підстави заохочення засуджених у цьому випадку відіграють терміни: «сумлінна» і «активна». У трудовому праві сумлінне виконання працівником покладених на нього посадових обов'язків означає не лише чітке і суворе виконання їх, а й творчий підхід, виявлення ініціативи, що забезпечує ефективність роботи всього колективу [14, с. 402]. Це не лише відсутність у поведінці працівника за певний період часу негативних фактів (порушення службової дисципліни, вчинення аморальних поступків), а й наявність певних позитивних моментів, які розглядаються як загальнообов'язковий мінімум вимог, котрі необхідні при застосуванні заохочень [15, с. 94]. У кримінально-виконавчому праві сумлінна поведінка та ставлення до праці і навчання розуміється, зазвичай, дещо інакше. А саме, єдиними нормативно-правовими актами, в яких зроблено спробу хоча б приблизно окреслити уніфіковані підходи до оцінки поведінки засуджених, є Методичні рекомендації Державного департаменту України з питань виконання пока-

рань (надалі – ДДУПВП) (на сьогодні він замінений на ДКВСУ. – Примітка Т. Б.) щодо організації роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, 2005 р. (надалі – Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р.) та Методичні рекомендації ДДУПВП до складання характеристики на засуджених 2008 р. (надалі – Методичні рекомендації ДДУПВП 2008 р.) [11, с. 57].

Згідно з першими Методичними рекомендаціями сумлінна поведінка засудженого – це свідоме і безперечне дотримання режиму відбування покарання та обов'язків, встановлених правилами внутрішнього розпорядку установи, виконання законних вимог адміністрації [16, с. 14]. Таке її розуміння видається нам доволі близьким за змістом положенню абз. 1 ч. 1 ст. 130 КВКУ та фактично ідентичним формулюванню згаданих вище абз. 2 і абз. 4 ч. 3 ст. 107 названого Кодексу; а відтак, на наш погляд, воно не містить чітких критеріїв визначення наявності у поведінці засудженого ознак саме сумлінності, на відміну від звичайного дотримання режиму та встановлених обов'язків, правил і вимог відбування покарання. Означення «свідомого і безперечного» дотримання, на нашу думку, не можна вважати достатнім розмежувальним критерієм звичайної і сумлінної поведінки, оскільки при звичайній поведінці дотримання режиму і обов'язків теж має бути безперечним та, очевидно, що воно є свідомим, щоправда з різних мотивів – не лише добросовісних, а й корисливих, на що нами звернуто увагу у нашій іншій статті [17, с. 301–312]. Поза тим, ці Методичні рекомендації зазначають, що сумлінна поведінка передбачає не лише наявність у засудженого заохочень, а й те, що засуджений подає позитивний приклад для поведінки іншим засудженим [16, с. 14]. Тут варто уточнити і наголосити, що твердження законодавця про те, що необхідним свідченням сумлінної поведінки засудженого є наявність вже раніше призначених йому заохочень, ми вважаємо некоректним і навіть хибним, оскільки, навпаки, саме визнання поведінки засудженого сумлінною має передувати застосуванню до нього заохочень.

Натомість, у Методичних рекомендаціях ДДУПВП 2008 р. законодавець закріплює положення, суперечне розглянутим вище нормам Методичних рекомендацій ДДУПВП 2005 р., стверджуючи, що не можна вважати сумлінною поведінкою лише формальний факт відсутності у засудженого незнятих або непогашених у встановленому порядку заходів стягнення, оскільки дотримання порядку та умов відбування покарання є обов'язком засудженого [18]. Хоча А.Х. Степанюк, І.С. Яковець й К.А. Автухов сумлінною визнають хорошу поведінку за певний

період часу, що передбачає відсутність стягнень за цей період [19, с. 430; 20, с. 11]. Водночас згадані вчені вважають, що наявність фактів порушень режиму у процесі відбування покарання також не свідчить про несумлінну поведінку, оскільки на це впливає низка різних чинників. Тому головним у визнанні поведінки засудженого сумлінною є фіксування процесу його позитивних змін [20, с. 60; 21, с. 8]. І, як акцентує Є.О. Письменський, саме застосування заходів заохочення, з одного боку, стимулює подальше виправлення осіб, які відбувають покарання, а, з іншого, є свідченням позитивних змін у поведінці засудженого [22, с. 315]. Особливої уваги заслуговує наголошення в цих Методичних рекомендаціях, що доцільно відрізнити від сумлінної поведінки пристосування засуджених до вимог адміністрації установи з метою отримання пільг або уникнення покарання, у той час як реальна поведінка свідчить про негативну спрямованість особи або ж засуджені дотримуються вимог режиму тільки під контролем з боку адміністрації установи [18; 13, с. 129; 23, с. 35].

Звернемо увагу, що згаданий Є.О. Письменський до ознак сумлінної поведінки, окрім зазначених вище критеріїв, відносить також одержання певної спеціальності, підвищення загальноосвітнього рівня і професійної кваліфікації; участь у громадському житті колонії загалом та самодіяльних творчих колективах засуджених зокрема; активну участь у виховних заходах; товариське ставлення до інших ув'язнених; підтримання стійкого зв'язку з рідними та близькими тощо [22, с. 313]. Схожі міркування висловлює З.В. Яремко, яка при визначенні сумлінності поведінки та сумлінного ставлення до праці і навчання як підстави застосування до ув'язненого заходу заохочення пропонує комплексно вивчати всю інформацію про засудженого, а саме, крім таких усталених ознак, як: його поведінка до моменту застосування заходу заохочення; чи навчається він (навчався, має намір навчатися), його характеристика під час навчання; чи працює засуджений, його ставлення до праці, участь у безоплатних роботах з благоустрою в колонії; також враховувати такі критерії, як: участь у роботі самодіяльних організацій засуджених; наявність та реалізація творчих вподобань засудженого; участь у різних виховних, релігійних, спортивних, творчих заходах; ставлення до застосовуваних заходів заохочення тощо. Поза тим, особливий подив і цілковите наше заперечення викликає твердження вченої про необхідність зважання при цьому також на кримінально-правову (тяжкість злочину, строк покарання, термін відбутої частини покарання) та кримінологічну (стать, вік, сімейний стан, освіта, рід занять, працездатність) характеристики ув'язненого [24, с. 8, 9, 12, 13].

Узагальнюючи викладене, зацентруємо, що у практиці установ виконання покарань сумлінна поведінка ототожнюється з наявністю в засудженого заохочень, застосованих у порядку, передбаченому КВКУ (про що, як висвітлено вище, прямо вказують Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р. – *Примітка Т. Б.*), свідомим (під яким, вважаємо, варто розуміти добровільність, за власним переконанням, тобто усвідомленість і бажаність для особи, спрямованість на виправлення. – *Примітка Т. Б.*) і бездоганним (саме означення у розглядуваному контексті поведінки засудженого терміном «бездоганна» видається найвлучнішим. – *Примітка Т. Б.*) дотриманням умов відбування покарання та виконанням ним усіх покладених обов'язків, а також позитивним прикладом поведінки (про що, як теж зазначено вище, містять вказівку Методичні рекомендації ДДУПВП 2005 р. – *Примітка Т. Б.*) [3, с. 149]. Погоджуємося, що саме усі перераховані елементи, чинники варто визнати ознаками, критеріями сумлінності поведінки неповнолітнього ув'язненого, за винятком положення про те, що для визнання поведінки засудженого сумлінною необхідна наявність в нього попередніх заохочень.

Методичні рекомендації ДДУПВП 2008 р. закріплюють, що критерій «ставлення засудженого до праці» має такі складові: виконання норм виробітку; якість продукції, яку виготовляє; ставлення до обладнання, інструменту, сировини; дотримання виробничої дисципліни та техніки безпеки; дотримання культури робочого місця; участь у трудовому змаганні; участь у раціоналізаторській та винахідницькій роботі; підвищення кваліфікації, отримання суміжних професій; допомога відстаючим тощо [18, с. 40]. У цьому контексті необхідно наголосити, що праця засудженого є його не обов'язком, а правом, а відтак здійснюється на добровільній основі (ч. 1 ст. 118 КВКУ); та разом з тим, сам по собі факт праці засудженого не є підставою для його заохочення, оскільки додаткові заходи заохочення можуть застосовуватися до неповнолітніх ув'язнених лише за належне, сумлінне ставлення до праці, ознаки якого сформульовані у зазначених Методичних рекомендаціях. А саме, сумлінне ставлення до праці – це чесне та повне виконання засудженим своїх трудових обов'язків [18; 20, с. 60; 13, с. 130; 23, с. 335]. Крім того, зміст сумлінного ставлення до праці передбачає покращення кількісних і якісних показників виконуваної роботи, підвищення робітничої кваліфікації, бережливе ставлення до обладнання та інструментів, суворе дотримання правил техніки безпеки тощо; прагнення засудженого до перевиконання встановлених норм виробітку або зразкового виконання робіт; а також відшкодування збитків, заподіяних

злочином, тощо [18; 25, с. 68; 13, с. 130; 23, с. 335]. К.А. Автухов, І.С. Яковець й А.Х. Степанюк сумлінним ставленням до праці визнають добросовісне ставлення до неї, котре полягає у якісному виконанні або перевиконанні виробничих завдань, хорошому утриманні обладнання та робочого місця, відсутності порушень трудової дисципліни, виявленні трудової ініціативи, успішному оволодінні трудовою спеціальністю тощо [20, с. 11; 19, с. 430]. Крім зазначених вище критеріїв сумлінного ставлення до праці Є.О. Письменський, виділяє такі його ознаки, як добропорядне, відповідальне і чесне ставлення до покладених на особу трудових обов'язків; їх повне виконання; працьовитість; дотримання правил трудового розпорядку, вимог трудового законодавства, охорони праці [22, с. 316].

Очевидно, що засуджені, які беруть активну участь у трудових процесах, заслуговують на заохочення значно більше, ніж ті, хто відмовляється від праці з будь-яких причин, щоправда все-таки варто зважати на мотивацію такої відмови, адже праця є правом, а не обов'язком засудженого [22, с. 317]. Разом з тим, зацентруємо, що з виховного погляду велике значення мають мотиви участі засудженого у трудових процесах, а тому визначати, чи є ставлення до праці чесним і сумлінним, необхідно саме з їхнім урахуванням [26, с. 47]. У цьому контексті погоджуємося з І.І. Євтушенко, що під сумлінним ставленням до праці варто розуміти і добровільну участь засуджених у неоплачуваних роботах з благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також з поліпшення житлово-побутових умов або із забезпечення колоній продовольством (абз. 1 ч. 5 ст. 118 КВКУ), самостійну творчу діяльність засуджених, виробництво предметів народної творчості [27, с. 62].

Критеріями «ставлення засудженого до навчання» Методичні рекомендації ДДУПВП 2008 р. визначають такі: якість навчання; відвідування школи; виконання домашніх завдань; дотримання шкільної дисципліни; збереження підручників, зошитів; допомога відстаючим тощо [18, с. 40]. О.Г. Колб виділяє, крім того, такі ознаки, як дотримання навчальної дисципліни; прагнення підвищити свої оцінки тощо [28, с. 389; 29].

Звернемо увагу, що в Методичних рекомендаціях з оцінки ступеня виправлення засуджених 1979 р. більш чітко розкривався зміст розглядуваних категорій. Так, сумлінна поведінка характеризувалася виконанням обов'язків засудженого, дотриманням вимог режиму, наявністю заохочень, відсутністю стягнень, достроковим погашенням шкоди, активністю у суспільному житті, зокрема участю в роботі самодіяльних організацій, у наданні допомоги адміністрації тощо. Показниками сумлінної поведінки також вважалися засудження злочинного минулого,

визнання вини у злочині, виконання програм самовиховання і самоосвіти та ін. Сумлінним ставленням до праці визнавалося виконання планових завдань та норм виробітку, відсутність браку, бережливе ставлення до сировини, матеріалів, обладнання, раціоналізаторська діяльність, дотримання трудової дисципліни, участь у трудових змаганнях і т. д. Сумлінне ставлення до навчання передбачало регулярне відвідування занять у школі та ПТУ, успішність, систематичність підготовки домашніх завдань, добру поведінку у школі, активну позакласну роботу і т. п. [30, с. 198]. Відтак, погоджуємося з дослідниками В.В. Кареліним, І.С. Яковець і К.А. Автуховим, що, попри відповідні економічно-соціальні зміни, роз'яснення цих рекомендацій варто враховувати при розробці термінологічного визначення аналізованих підстав заохочення засуджених [3, с. 149].

Зауважимо, що у сучасній літературі деякі автори вказують на неправильність використання з т. з. юридичної техніки поняття «сумлінна поведінка та ставлення до праці». Зокрема, Б.С. Утевський наголошує, що при характеристиці позитивної поведінки особи її необхідно визначати як зразкову, оскільки це більш точно і обсягне формулювання (поведінка як приклад; поведінка, що відповідає певним правилам, нормам, прикладам або стандартам, які склалися у суспільстві). Про сумлінність же йдеться при характеристиці ставлення засудженого до праці (сумлінне виконання обов'язків, доручень, роботи) [31, с. 100]. Таку позицію підтримують і українські дослідники О.В. Ус [32, с. 186-187] та Є.О. Письменський [22, с. 313].

З огляду на неоднозначні підходи у трактуванні аналізованих понять, вважаємо, що при визначенні змісту терміну «сумлінне ставлення» доцільно звернутися до тлумачного словника. Так, Академічний словник сучасної української мови вказує, що сумлінний – який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки, добросовісний [33, с. 838]; притому чесним вважається старанне, ретельне виконання своїх обов'язків; сумлінне; чесний – який не заслуговує ніякої догани; нічим не заплямований [34, с. 314]; старанний – який дбайливо, ретельно, щиро виконує що-небудь, ставиться до чогось [33, с. 651]; старанність становить вольову якість людини, що полягає в активному, повному і систематичному виконанні прийнятих рішень [35]. Отже, сумлінність у поведінці та праці і навчанні треба розуміти як свідоме, повне та ретельне виконання покладених обов'язків, що може стосуватися як безпосередньо поведінки особи в установі, так і її трудової діяльності та навчального процесу [3, с. 151]. У контексті викладеного зацентруємо, по-перше, що при визначенні сумлінності у поведінці засуджено-

го та його ставленні до праці і навчання мають значення не окремі вчинки, а систематичність, стабільна, постійна лінія поведінки та спосіб життя засудженого. Тобто така поведінка і ставлення повинні не лише безпосередньо передувати призначенню засудженому заохочення за ч. 1 ст. 144 КВКУ, а й бути притаманними йому упродовж певного, тривалого періоду відбування ним покарання [36, с. 42]. А, по-друге, внутрішній прояв сумлінної поведінки полягає в добросовісному ставленні засудженого до своїх обов'язків, а відтак, під нею доцільно розуміти саме соціально активну поведінку свідомо волевого характеру [37, с. 28], позитивно відповідальну правову поведінку [38, с. 112], позитивну соціально-схвальну поведінку особи [39, с. 61]. З цього приводу теоретик права О.Ф. Скакун відзначає, що в основі правомірної (яку, як вказувалось вище, Н.В. Коломієць ототожнює із сумлінною. – *Примітка Т. Б.*) поведінки лежить розуміння справедливості і корисності розпоряджень правових норм, відповідальності перед суспільством і державою за вчинки, що є показниками соціальної зрілості і юридичної грамотності особи [40, с. 415-416]. Зasadнича властивість соціально активної правомірної (сумлінної) поведінки як необхідної умови виправлення засудженого полягає у її соціальній цінності, а саме у творчій, інтенсивній та ініціативній діяльності особи, що перевищує звичні вимоги до можливої поведінки [41, с. 187-189]. Підсумуємо, що, на наше переконання, застосування будь-якого заходу заохочення повинно бути заслуженим. А тому доцільно не лише заохочувати результат сумлінної поведінки засудженого, а й враховувати, чи багато сили, старанності, ініціативи вкладено ним у таку діяльність, тобто брати до уваги його мотиви, які в цьому випадку повинні бути виключно добросовісними. А отже, можемо констатувати, що сумлінна поведінка засудженого як підстава застосування до нього заходів заохочення має бути свідомою, тобто усвідомленою, добросовісною, відповідальною, соціально активною.

Відзначимо, що правозахисники увели в обіг також поняття «правослухняна поведінка», що, за їхнім визначенням, і є показником добросовісності поведінки. Правослухняна поведінка розуміється як визнання людиною норм та цінностей суспільства, що включає: дотримання правил у відносинах з іншими особами та з державою і її представниками; повага до прав і свобод людини на основі усвідомленої поваги до власної честі та гідності, сприйняття цих етичних та моральних норм, законних процедур захисту прав і законних інтересів [3, с. 150]. Крім того, критерії оцінки правослухняної поведінки повинні вказувати на позитивні чи негативні зміни у здатності засудженого до соціалізації,

його досвід і прагнення у відновленні життєвих навичок та орієнтацію на нормальне життя у суспільстві після звільнення. Адже саме за такими соціальними показниками оцінки в цілому особи засудженого можна буде прогнозувати його можливу поведінку та життєдіяльність після звільнення [42, с. 42]. Тож погоджуємося з позицією В.В. Кареліна, І.С. Яковець і К.А. Автухова, що пропонуване формулювання видається найбільш наближеним до сутності сумлінної поведінки [3, с. 150]. Однак, водночас, означена вище значна психологічна спрямованість аналізованого поняття не дозволяє визначити досягнення такого стану «правослухняності» на практиці, а тому не є прийнятною для закріплення у чинному законодавстві [43, с. 40].

Варто наголосити, що стосовно активної участі у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах обидві вказані вище Методичні рекомендації не містять жодних роз'яснень. Щоправда, КВКУ встановлює положення щодо самодіяльних організацій засуджених до позбавлення волі, передбачаючи, що вони створюються в колоніях з метою розвитку у засуджених корисної ініціативи, соціальної активності, здорових міжособових взаємовідносин, участі у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, впливу на виправлення засуджених, розвитку корисних соціальних зв'язків (ч. 1 ст. 127). Участь у самодіяльних організаціях є добровільною справою кожного засудженого, його соціально корисна активність заохочується адміністрацією колонії і враховується при визначенні ступеня його виправлення (ч. 2 ст. 127). З останньої законодавчої норми можемо зробити висновок, що активна участь засудженого у самодіяльних організаціях є підставою до його заохочення. Така участь може полягати як у постійній участі у роботі секцій та інших підрозділів різноманітних самодіяльних організацій, так і в окремих заходах цих організацій [19, с. 430; 21, с. 11].

Звернемо увагу, що В.В. Карелін, І.С. Яковець і К.А. Автухов заявляють, що активна участь у роботі самодіяльних організацій має, безперечно, враховуватися при загальній оцінці поведінки засуджених [3, с. 150], проте не повинна виділятися, як окрема підстава для застосування заходів заохочення, оскільки, як закріплено в абз. 11 ч. 1 ст. 107 КВКУ, брати участь у роботі самодіяльних організацій та гуртків соціально корисної спрямованості є правом засуджених, а не їхнім обов'язком. З огляду на вказане вчені акцентують на двох основних моментах: по-перше, у разі відсутності у засудженого прагнення до заняття тим видом діяльності, що має характер права, щодо нього у жодному разі не можуть наставати негативні наслідки, так як це нівелює зміст і значен-

ня прав; по-друге, заняття самодіяльністю передбачають наявність в особі певних творчих здібностей та хисту, однак далеко не всі засуджені здатні до творчих ініціатив і проявів, тому це не може виступати однозначним показником несумлінності поведінки або відсутності прогресу в ній [3, с. 150]. Натомість, ми вважаємо слушним висловити наступні наші зауваження і спростування стосовно викладених аргументів вказаних авторів. По-перше, при відсутності у засудженого бажання участі у роботі самодіяльних організацій чи при його неактивній участі у такій діяльності для нього не настають жодні негативні наслідки, а навпаки, його активна участь передбачає надання йому заходів заохочень. І, по-друге, під самодіяльними організаціями законодавець розуміє не художню самодіяльність, що простежується зі змісту викладених вище положень ч. 1 ст. 127 КВКУ та ч. 3 названої статті (де йдеться про ради колективів колонії), а громадські формування засуджених, які займаються низкою питань, що стосуються ув'язнених, зокрема беруть участь у вирішенні питань організації праці, навчання, відпочинку, побуту, виховних заходів у колонії.

Щодо участі засуджених у виховних заходах, які проводяться в колоніях, згаданий Кодекс також зазначає, що вона враховується при визначенні ступеня їхнього виправлення та при застосуванні заходів заохочення і стягнення (ч. 2 ст. 123 КВКУ), оскільки за ставленням засуджених до виховних заходів можна певною мірою судити про результати виховного впливу [28, с. 373]. З цього можемо констатувати, що засуджені добровільно, за власним бажанням беруть участь у таких заходах. Притому варто зауважити, що розпорядком дня колоній можуть бути передбачені виховні заходи, участь в яких для засуджених є обов'язковою (ч. 3 ст. 123), наприклад, участь у виховних годинах; а відтак, звернемо увагу, що сам законодавець не формулює, участь у яких саме виховних заходах є обов'язковою для ув'язнених. А крім того, попри те, що законодавчо передбачено такі напрями соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, як моральне, правове, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання засуджених, а також інші його види, що сприяють становленню їх на життєву позицію, яка відповідає правовим нормам і вимогам суспільно корисної діяльності (ч. 1 ст. 124 КВКУ), законодавець не визначає чітко їхній зміст і обсяг. Так, лише у розд. XX Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань врегульовано здійснення таких виховних заходів, як демонстрація художніх відео- та кінофільмів (п. 2), користування літературою та газетами і журналами (п. 4), відвідання виступів у колонії професійних творчих колективів (театрів, філар-

моній тощо) (абз. 3 п. 5), фізкультурно-оздоровчі заходи (п. 6) [44]. Та, крім того, законодавчо передбачено низку програм диференційованого виховного впливу на засуджених, зокрема таких як: «Правова просвіта», «Духовне відродження», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Формування життєвих навичок у неповнолітніх засуджених» [45]. А, наприклад, науковці К.А. Автухов, І.С. Яковець й А.Х. Степанюк під участю у виховних заходах розуміють участь в організації лекцій, концертів, випуску стінгазет тощо [19, с. 431; 21, с. 11]. Стосовно активної участі у творчих (естетичних) чи фізичних виховних заходах вважаємо доцільним погодитися з викладеним вище твердженням В.В. Кареліна, І.С. Яковець і К.А. Автухова про те, що не можна дискримінувати решту неповнолітніх ув'язнених за ознакою відсутності у них творчих здібностей і нахилів [3, с. 150] чи відповідних фізичних можливостей, вправностей і досягнень, так як це унеможливило б застосування до них заходів заохочення з підстави активної участі у виховних заходах. Однак щодо активної участі засуджених в інших видах виховних заходів видається слушним врахування цього як підстави для застосування до них заходів заохочення.

Стосовно двох останніх підстав вважаємо за необхідне уточнити сутність терміну «активна» участь. Так, активність (від лат. *activus* – діяльний, енергійний) як спосіб життєдіяльності особистості відображає рівень свідомої спрямованості її здібностей, знань, вмінь, навичок, прагнень, концентрації волевих, творчих зусиль й ініціатив на реалізацію нагальних потреб, інтересів, цілей, ідеалів [46, с. 15]. А отже, можемо констатувати, що під активною участю неповнолітніх ув'язнених у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах необхідно розуміти їхню ініціативну, діяльну, енергійну, інтенсивну, творчу участь у такій роботі і заходах. Щоправда, у цьому контексті О.А. Гритенко зауважує, що постає питання слушності законодавчого закріплення аналізованих підстав застосування заходів заохочення, враховуючи посилення значення у здійсненні виховного процесу такого чинника, як наявність власної зацікавленості та добровільності засудженого у прийнятті рішення щодо доцільності (можливості) активної поведінки та участі у тих заходах, які не належать до сфери його інтересів під час ув'язнення [8, с. 321]. Разом з тим, доцільно відзначити, що ініціатива засуджених у місцях позбавлення волі є доволі обмеженою, оскільки будь-які відхилення від загальноновстановлених правил досить часто тлумачаться як ознаки непокорності та порушення встановленого порядку. Тобто персонал вважає сумлінною таку поведінку засуджених, яка полягає у неухильному виконанні всіх покладених обов'язків, постав-

лених завдань та вказівок адміністрації. Більше того, можна стверджувати, що для адміністрації колонії головним критерієм сумлінної поведінки є ступінь керованості засудженим. Притому, переважно оцінка його поведінки відбувається без врахування психологічних й особистісних характеристик. Наприклад, якщо засуджений відмовляється брати участь у роботі самодіяльних організацій, у виховних заходах, у т. ч. у культурно-масових заходах, тримається окремо від інших, не допомагає активно адміністрації тощо, то така його поведінка викликає упереджене ставлення до нього адміністрації колонії, навіть якщо він не допускає порушень режиму та поводить так не з лихого умислу, а внаслідок специфіки свого характеру – замкнутості, некоммунікбельності, інтровертності, сором'язливості. Тому хитруни та пристосуванці, як правило, отримують переваги в умовах відбування покарання, хоча стан їхньої свідомості не підтверджує реальної «сумлінності» поведінки, що характеризується доброчесністю [3, с. 152-153].

Узагальнюючи висловлені зауваження деяких науковців щодо таких підстав застосування до неповнолітніх ув'язнених заходів заохочення, як активна участь у роботі самодіяльних організацій і виховних заходах, резюмуємо, що, на наш погляд, ці підстави можна визнати достатньо обґрунтованими, оскільки прийняття засудженим добровільного рішення щодо такої активної участі, очевидно, здійснюється зважаючи на наявність його власної зацікавленості (щоправда, з тих чи інших мотивів) у цій участі, а також на вільний вибір участі у тій діяльності і тих заходах, до яких він має потяг, інтерес, схильність, здібності, вміння, навички, знання.

Висновки. Оскільки визначення підстав застосування заходів заохочення до неповнолітніх ув'язнених має оцінний характер, то у правозастосуванні це провокує суб'єктивізм й упередженість адміністрації виховної колонії. А тому, вважаємо, необхідно більш чітко формалізувати їхній зміст і обсяг на законодавчому рівні, тим паче, що ч. 1 ст. 131 КВКУ вимагає, щоб заходи заохочення застосовувалися на основі об'єктивної оцінки. Притому, на наш погляд, для застосування певного заходу заохочення достатньо наявності хоча б однієї з передбачених законодавцем підстав. А отже слід законодавчо розмежувати 5 видів таких підстав: 1) сумлінна поведінка; 2) сумлінне ставлення до праці; 3) сумлінне ставлення до навчання; 4) активна участь у роботі самодіяльних організацій; 5) активна участь у виховних заходах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

2. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення : Закон України від 6 вересня 2016 р. № 1487-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-19#n34>.
3. Карелін В.В., Яковець І.С., Автухов К.А. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2014. 240 с.
4. Яремко З.В. Застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, позбавлених волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2016. 276 с.
5. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених: монографія. Харків: Право, 2013. 200 с.
6. Коломієць Н.В. Заохочення як форма схвалення соціально-очікуваної поведінки засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 6(3). С. 27–30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_8).
7. Коломієць Н.В. Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ. Київ, 2018. 39 с. URL: https://dndi.mvs.gov.ua/files/pdf/abstract_Kolomiyets_N_V.pdf.
8. Гритенко О.А. Теоретико-правові концептуальні засади прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 492 с.
9. Мирзаянов К. Амнистия и помилование в советской уголовной политике / под ред. Ш. З. Уразаева. Ташкент: Фан, 1991. 96 с.
10. Дунаев С.А., Токарев А.Ф. Рецидив насильственных преступлений и его предупреждение: учеб. пособие. Москва: Изд-во МЮИ МВД России, 1999. 73 с.

11. Бурдіна Т. Підстави застосування заходів заохочення до неповнолітніх осіб, засуджених до позбавлення волі. *The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1) (September 17, 2021, Athens, Hellenic Republic): European Scientific Platform*. С. 56–60. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/17.09.2021/583>.
12. Демидов Ю.А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве: монографія. Москва: Юрид. лит., 1975. 162 с.
13. Яковець І., Автухов К., Таволжанський О. Виправлення засуджених через застосування кримінальних покарань: реалії та перспективи. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія* / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Іліон, 2016. С. 126–162. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12286/1/Ykovec_Avtuhov_Tavolganskiy_126-162.pdf.
14. Ноздрачев А.Ф. Государственная служба: учеб. для подгот. гос. служащих. Москва: Статут, 1999. 592 с.
15. Каринский С.С. Поощрения за успешный труд по советскому праву. Москва: Госюриздат, 1961. 151 с.
16. Методичні рекомендації щодо організації в установах кримінально-виконавчої системи роботи, пов'язаної із застосуванням до осіб, позбавлених волі, умовно-дострокового звільнення від відбування покарання. Київ: ДДУПВП, 2005. 25 с.
17. Бурдіна Т. Виправлення і ресоціалізація неповнолітніх ув'язнених як критерій ефективності застосовуваних до них заходів заохочення і стягнення. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 301–312. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/53.pdf>.
18. Методичні рекомендації до складання характеристики на засуджених / відп. за вип. О.В. Светлак. Київ: ДДУПВП, 2008. 52 с.
19. Степанюк А.Х., Яковець І.С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: ТОВ «Одіссей», 2005. 560 с.
20. Автухов К.А., Яковець І.С. Реінтеграційний напрям діяльності персоналу установ виконання покарань: наук.-практ. посібник / за заг. ред. А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2013. 148 с.
21. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред. А.Х. Степанюка; Інститут вивчення проблем злочинності. Харків: Кроссроуд, 2011. 323 с.
22. Письменський Є.О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2014. 727 с. URL : <https://dspace.lduvs.edu.ua/bitstream/123456789/238/1/%281%2.pdf>.
23. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / К.А. Автухов, А.П. Гель, М.В. Романов, В.О. Човган, І.С. Яковець; за заг. ред. М.В. Романова; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 480 с.
24. Яремко З.В. Застосування заходів заохочення та стягнення до осіб, позбавлених волі на певний строк : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів: ЛДУВС, 2016. 19 с.
25. Кримінально-виконавче право: підручник / В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і А.Х. Степанюка. Харків: Право, 2011. 328 с.
26. Сорока В.Г. Про критерії виправлення і перевиховання засуджених до позбавлення волі. *Радянське право*. 1984. № 12.
27. Евтушенко И.И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация: монографія. Волгоград: ВолгГТУ, 2005. 174 с. URL: <https://ua1lib.org/book/796021/cfdf50>.
28. Науково-практичний коментар Кримінально-виконавчого кодексу України / А.П. Гель, О.Г. Колб, В.О. Корчинський та ін.; за заг. ред. А.Х. Степанюка. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 496 с.
29. Степанюк А.Х., Яковець І.С. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. А.Х. Степанюка; видання друге, доповнене і перероблене. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008.
30. Воспитательная работа с осужденными: сб. док. в помощь начальнику отряда и воспитателю / сост.: И.С. Москалюк, Д.В. Малышев, Б.Л. Шабельский. Киев: РИО МВД УССР, 1981. 426 с.
31. Утевский Б.С. Вопросы теории исправительно-трудового права и практика его применения. *Материалы теоретической конференции по вопросам советского исправительно-трудового права*. Москва, 1957. С. 28–61.
32. Ус О. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. *Право*. 2011. Вип. № 2 (65). С. 186-187.

33. Сумлінний. *Словник української мови: академічний тлумачний словник: в 11 томах / за ред. І.К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 9. URL: <http://sum.in.ua/s/sumlinnyj>.*
34. Чесний. *Словник української мови: академічний тлумачний словник: в 11 томах / за ред. І.К. Білодіда; АН УРСР, Ін-т мовознавства. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 11. URL: <http://sum.in.ua/s/chesnyj>.*
35. Старательность. *Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля: в 4 т. / под ред. И.А. Бодуэна-де-Куртенэ; изд. 3-е, испр. и доп. Санкт-Петербург; Москва: Изд. Т-ва М.О. Вольфа, 1910. Т. 4. URL: http://www.ruaudioknigi.ru/load/knigi_i_zhurnaly/knigi/v_dal_tolkovyj_slovar_zhivogo_velikorusskogo_jazyka_4_t_izdanie_1880_1882_gg/32-1-0-3493.*
36. Дашченко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання за злочини, вчинені у віці до вісімнадцяти років. *Форум права. 2007. № 1. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_1_10.*
37. Коломієць Н.В. Заохочення як форма схвалення соціально-очікуваної поведінки засуджених. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 6(3). С. 27–30. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6\(3\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_6(3)_8).*
38. Звечаровский И.Э. Стимулирование в праве: понятие и структурные элементы. *Правоведение. 1993. № 5. С. 112–117.*
39. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 192 с.
40. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2006. 656 с.
41. Хлистова Н.Б. Зміщення акцентів правозастосування у кримінальному праві: кризь призму правомірної поведінки. *Актуальні проблеми держави і права. 2009. № 4. С. 185–191.*
42. Шимоволос С., Яковец І. Руководство. Общественная оценка поведения заключенных. Москва: Издание Международной тюремной реформы / Penal Reform International, 2009. 86 с. URL: <https://www.academia.edu/1674607781>.
43. Шмаров И.В., Мелентьев М.П. Дифференциация исполнения наказания в исправительно-трудовых учреждениях. Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1971. 178 с.
44. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 28 серпня 2018 р. № 2823/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-18#Text>.
45. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених : Наказ Міністерства юстиції України від 16 травня 2016 р. № 1418/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text>.
46. Активність. *Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf.*